

## MUHAMMAD RIZO OGAHİY G‘AZALLARIDA BADIY

### SAN‘ATLARNING QO‘LLANILISHI

**Akramova Mushtariybonu Nazirjon qizi**

Farg‘ona davlat universiteti

filologiya fakulteti

o‘zbek tili yo‘nalishi

3-bosqich talabasi

**ANNOTASIYA:** Mumtoz o‘zbek she‘riyatida o‘chmas iz qoldirgan Muhammad Rizo Ogahiy g‘azallarini tahlil qilish orqali shoir mahoratiga yuksak baho berish mumkin. Ushbu maqolada shoir qalamiga mansub “Ta‘viz ul-oshiqin” (“Oshiqlar tumori”) devonidagi g‘azallardan ayrim baytlar tanlab olinib, unda ishlatilgan badiiy san‘at vositalari hamda ular yordamida ifodalangan ma‘nolar olami ochib berilgan.

**Kalit so‘zlar:** badiiy san‘at vositasi, she‘r, gazal, ma‘no, istiora, tazod, talmeh.

Mumtoz o‘zbek adabiyotining ulkan namoyondalaridan biri bo‘lgan Muhammad Rizo Erniyozbek o‘g‘li Ogahiy zamonasining peshqadam shoiri, tarixchisi va tarjimoni sifatida o‘zidan g‘oyatda katta adabiy meros qoldirgan. Zahiriddin Muhammad Bobur o‘zigacha bo‘lgan adabiyotimizga umumiy nazar tashlab, o‘zbek shoirlari ichida eng “ko‘p va xub” she‘r aytgan shoir deb Alisher Navoiyni ko‘rsatgan edi. Shu ixcham adabiy jumla nuqtai nazaridan Boburdan keying davrda ijod qilgan barcha ijodkorlar merosini ko‘zdan kechirib, o‘zida mana shu ikki belgini mujassam etgan, ya‘ni ham ko‘p ham xub (yaxshi, barchaga manzur) she‘r yozgan shoirni tanlash zaruriyati tug‘ilib qolsa, shubhasiz, birinchi navbatda Muhammad Rizo Ogahiyga to‘xtash kerak bo‘ladi. Chunki qoldirgan ijodiy merosining hajmi, adabiyotimiz va madaniyatimiz oldida qilgan xizmatlari, tarixnavislik hamda tarjimashunoslik sohalarini rivojlantirishdagi salohiyati, shaxsiy iqtidori, badiiy iste‘dodi va ash‘ordagi so‘z qudrati jihatidan Alisher Navoiydan keyin milliy adabiyotimiz tarixida Muhammad Rizo Ogahiyning oldiga tushadigan ijodkor topilmasligi shubhasiz. Ogahiy yaratgan barcha she‘rlar “Ta‘viz ul-oshiqin” (“Oshiqlar tumori”) deb atalgan.

devonga jamlangan. Ushbu devon Xiva xoni Muhammad Rahimxon Feruz talabi va taklifi bilan shoirning o'zi tomonidan 1872-yilda tuzilgan. Ushbu devonga shoirning 20 ming misradan ortiq she'rlari kiritilgan bo'lib, ularning 1 300 misraga yaqiniforschada bitilgan. Ogahiy yaratgan she'rlar orasida g'azal janri muhim o'rin egallaydi. Ogahiy g'azallari mavzusining xilma-xilligi va dolzarbligi, uslubiyati, badiiy san'at turlaridan ustalik bilan foydalanilganligi bilan boshqa ijodkorlar lirikasidan ajralib turadi. Ogahiy g'azallarining badiiy xususiyatlari haqida kitobda keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, uning she'riyatida Sharq mumtoz adabiy an'analari chuqur o'z aksini topgan. Shoir o'z davrining nazariy poetik qarashlarini o'rgangan va ularni ijodida qo'llagan. Ogahiy g'azallarida badiiy san'atlar keng qo'llanilgan bo'lib, ular orasida tashbih, istiora, tajnis, tazod kabi usullar she'r musiqiyligi va mazmunini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. G'azallardan bir necha baytlarni tahlil qilish yordamida Ogahiy uslubiyatini o'rganish mumkin.

Yaxshidur o'lsa yaxshi bilan muxtalit yomon,

Yaxshi yomondur etsa yomon birla ixtilot.

“Ixtilot” radifli g'azalidan olingan ushbu baytda anafora badiiy san'ati qo'llangan. Anafora – banddagi misra, gaplarning boshidagi so'z yoki so'z birikmasining boshqa misralar boshida ham takrorlanib kelishi orqali hosil qilinadigan badiiy san'atdir. Baytdagi “yaxshidur” hamda “yaxshi” so'zlari orqali anafora yuzaga kelgan. Shuningdek, “yaxshi” va “yomon” so'zlarining har ikki misrasida ham ishlatilishi orqali tazod ham qo'llanilgan. G'azaldagi “ixtilot” so'zi “aralashish”, “bordi-keldi qilish” degan ma'nolarni anglatadi. Baytdagi ma'no budir: yomon insonning yaxshi bilan aralashishi yaxshidur, chunki bunda yomonning ham yaxshiga aylanish ehtimoli bor. Ammo yaxshi insonning yomon bilan yurishi, uning ishlariga aralashishi oqibatida yaxshining ham yomonga aylanish ehtimoli mavjud.

Ishqing g'amida diydayi giryonima rahm et,

Hajring tunida nolayi afg'onima rahm et,

baytida muvozana san'ati qo'llangan. Bu san'at turi "o'lchov jihatidan tengdoshlik" ma'nosini bildirib, bayt misralaridagi barcha so'zlarning vazn tomonidan o'zaro teng bo'lishini nazarda tutadi. Yuqoridagi baytda ham ishqing-hajring, g'amida-tunida,

diydayi-nolayi, giryonima-afg'onima, rahm et-rahm et so'zlari o'lchov va ohang jihatidan o'zaro teng ekani bilinadi. Misralar ma'nosidan oshiq o'z mashuqasidan uning ishq g'ami yo'lida to'kayotgan yoshlariga va hajr tuni uchun chekayotgan nolalariga rahm etishini aytib, shafqat so'rayotganligi anglashiladi.

Eshit dodimni endi darding o,,ldi qosidi jonim,  
Nigorim, mehribonim, makrimat taxtida sultonim,

baytida esa mashuqa nigorim, mehribonim, sultonim sifatleri bilan vafs qilingan va bu orqali tansiq as-sifat san'ati yuzaga kelgan. Tansiq as-sifat san'ati she'rdagi tasvirlanayotgan shaxs yoki narsaga xos belgilarni ketma-ket keltirish, ularni bir necha jihatdan tasvirlashni nazarda tutadi.

Gisularimu ul yuz ustida makon etkan,

Ganj uzra va yo ikki ajdarmu ekan oyo.

“Oyo” radifli g'azalidan olingan bu baytda istiora san'ati qo'llanilgan. “Istiora” arabcha so'z bo'lib, “biror narsani omonatga olmoq” degan ma'noni anglatadi. Istiora baytda o'xshatilayotgan shaxs yoki predmetning tushib qolib, faqatgina o'xshayotgan narsaning o'zi kelishidir. Masalan, birinchi misrada “gisu”, ya'ni “soch” g'azalda tasvirlanayotgan yorning yuzi ustida makon etgan. Ikkinchi misrada esa ana shu soch ikki ajdarga o'xshatilmoqda va sochning o'zi baytda kelmasdan faqat ajdar so'zining o'zi qo'llanmoqda. Ya'ni “ajdardek gisu” yoki “ajdar kabi soch” demasdan, “ikki ajdarmu ekan” deyilmmoqda.

Davlati vaslidin el ichra Sulaymonlig' topib,  
Halqai baxti qavi ilkimda xotamdur mango.

“Mango” radifli g'azalidan olingan ushbu baytda “Sulaymonlig,, so'zi qo'llanganligi tufayli talmeh san'ati yuzaga kelgan. Talmeh – baytda tarixiy yoki afsonaviy shaxslar va joy nomlarini qo'llash san'ati. Sulaymon alayhissalom – Qur'oni Karimda nomi zikr etilgan payg'ambarlardan biri. Bu zotga Haq taolo tomonidan shamol hamda jinlar olami bo'ysundirib berildi, qo'lidagi uzuk orqali esa barcha hayvonlar tilini tushunmoqlik inoyati hadya etildi. Baytda lirik qahramon yorning “davlati vaslidin”, ya'ni “yorning

jamolidan” el ichida Sulaymondek baxt topganligini aytmoqda. Ushbu baxt esa lirik qahramonning “ilkida” (qo’lida) xuddi “xotamdek” (saxiy insondek) marhamat ko’rgazmoqda. Yor vasli orqali oshiqning qo’liga Sulaymon alayhissalom erishgan baxtni tutqazmoqda deyish mumkin.

Bazmi vaslidin na hosil no’sh la’li etmasa,  
Jannat ahlig’a na haz gar bo’lsa kavsardin judo.

“Judo” radifli g’azalidan olingan bu misralarda tanosub san’ati qo’llangan. Tanosub – sher baytlarida bir-biriga bog’liq va bir-biriga yaqin tushunchalarni anglatuvchi so’zlarni qo’llash san’ati. Biror narsani o’ylaganimizda, ko’z oldimizga uning belgilari, xususiyatlari keladi. Masalan, quyosh haqida gap ketganda, avvalo, uning nur sochishini xayolga keltiramiz, yuz deganda uning bilan bevosita bog’liq ko’z, qosh, lab, og’iz kabilar xayolda jonlanadi. Bir manzarani shular yordamidagina to’laroq tasavvur qilamiz. She’riyatda ham shunday. Shoir biror hodisani tasvirlar ekan, ma’no jihatidan unga yaqin so’zlarni ishlatadi va bu uning yorqinroq, ishonchliroq tasvirlanishiga yordam beradi. Baytning ikkinchi misrasidagi “jannat” va “kavsar” so’zlari vositasida ham tanosub san’ati yuzaga kelgan. Jannat – ko’pchilik diniy ta’limotlarga ko’ra, taqvodor dindorlar narigi dunyoda rohat va farog’atda yashaydigan joy. Kavsar esa islom aqidasi ko’ra jannatdagi ajib bir daryo yoki hovuzning nomi. Qur’oni Karimdagi 108-sura ham “Kavsar” debataladi. Tafsir va hadislarida aytilishicha Kavsarning suvi asaldan totli, qor va sutdan oq bo’lib, undan ichgan kishi abadiy tashnalik bilmaydi. Shoir baytda “no’sh la’li” bo’lmasa, yorning vaslidan foyda yo’qligini, bu narsa xuddi jannat ahlining Kavsardan judoligi bilan barobar ekani haqida aytmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Ogahiyning g’azallari o’zida olam-olam ma’noni jamlagan ulkan adabiy merosdir. Tazod, tanosub, tajohuli orif, talmeh, takrir, tashbeh kabi badiiy san’at turlari esa ularning har bir misrasiga o’zgacha jilo berib, sodda va tushunarli yo’sinda ifodalanishiga xizmat qilgan.

### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:**

1. Muhammad Rizo Erniyozbek o’g’li Ogahiy. Asarlar. VI jildlik. I jild.

T.; G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1971,

2.Ogahiy. Tanlangan asarlar. T.; O,,zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1958.  
Nashrga tayyorlovchi: S. Dolimov, muharrir R. Majidiy.

3.<https://uz.wikipedia.org/wiki/Tanosub>

4.<https://fayllar.org/sheriy-sanatlar-yillar-mobaynida-adabiyotshunosligimizda-shakl.html>

5.<https://arboblar.uz/uz/people/mukhammad-riza-agakhi>